शेतमालाची वि□ व्यवस्था

Agricultural Marketing

Economic

प्रा.समीर हिंदूराव गायकवाड

'घोषवारा'

" भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा असणारा व्यवसाय म्हणजे शेती होय.भारतची होत आसलेली प्रगती आज जरी आधुनिक औधोगिक भाडवलशाही अर्थव्यवस्थेने घेतली असली तरी ती आज सुधा शेतीवर व्यवसायावर आधारीत आहे.कारण भाडवलदारानी स्वःताच्या फायदयासाठी देशाची अर्थव्यवस्था औधोगिकरनाची असल्याचे दाखवित असले तरी २०१५क्र२०१६ च्या देशात आलेल्या मंदीने व देशात पडलेल्या दुष्काळाने भारताच्या अर्थव्यवस्थे खरे स्वरूप जागा समोर मांडले आहे.पन्नास वर्षाचा औधोगिकरणाचा विकास एका वर्षात पडलेल्या दुष्काळाने आपली अवस्था□स्थिती□खोटारडापणा उघड झालेचे दाखवते.यावरून आज हि हे सिध्द होते की भारतीय अर्थव्यवस्था शेतीवर□पावसाच्या जुगारावर अवलुंबून आहे.त्यामध्ये शेतमालाची विक्री व्यवस्था हा ऐक मोठा जुगार असल्याचे दिसते".

भारतीय शेतमालाची वि□ व्यवस्था ः

प्रस्तावना

भारताने विकासाच्या बरोबरीने अनेक क्षेत्रात प्रगती केली.विकासाठी पंचवार्षिक योजनाचा वापर केला.पहिली पंचवार्षिक योजना मुख्य व्यवसाय म्हणून शेतीव्यवसायासाठी राबविण्यात आली.त्याचा परिणाम म्हणून यश पण मिळाले.पण भारतीय शेतीमधील उत्पादनाची निर्सगावर अवलुबूनअसणारी रचना बदलता आली नाही.आज सुध्दा भारताची १०० टक्के शेती पावसावर अवलुबून आहे.पन्नास वर्षात भारतात धरणे□कालवे□वीज□आधुनिक यंत्र सामग्री□जोड शेती धंदा असून सुध्दा २०१५ ला पाउस न पडल्याने शेतमालीची वि□ व्यवस्था कोलमुडं पडलेली दिसते.म्हणजे शेती व्यवसाय गडबडाला की शेतमाल वि□ व्यवसाय गडबदातो हे नेहमीचे सुत्र आहे.

आधुनिकीकरण हे भारताच्या विकासाबरोबर शेती व्यवयात सुध्दा आले.शेती व्यवसाय उपजिवेकेचे साधन न होता व्यवयाचे साधन झाले.व्यवसाय नफ्याच्या उद्देशाने होतो.शेतीतील नफा व्यापारी पिंकाच्या उत्पादनमुळे घेता येतो.पण आज सुध्दा भारतीय शेतकरी व्यापारी पिंके सुध्दा जुन्या विचाराने घेत आसतो□त्यामुळे त्याला शेतमाल वि□ व्यवसायातील प्रश्नाची सोडवनूक करता येत नाही.त्यामुळे शेतक□यांच्या आर्थिक परिस्थिती बदल होत नाही.शेतक□यांची स्थिती सुधारण्यासाठी शेतमाल चांगला विकला गेला पाहिजे.म्हणून असे म्हणटले जाते की□**'शेतकऱ्याचा एक डोळा पिकावर एक डोळ बाजारपेठेवर'**यालाच शेतमालाची विपणन किंवा □य वि□य असे म्हणतात.

शेतमाल विपणन ः

व्याख्या ः शेतमालची वि□ करणारे असंख्य शेतकरी शेतमालाचा पुरवठा करतात आणि शेतमालाची खरेदी करणारे ग्राहक शेतमाची मागणी करतात.असंख्य ग्राहक व वि□ते एकत्र येउन वस्तू व सेवांची खरेदी करताात या प्र□येला शेतमाल विपणन असे म्हणतात.

फर्येसु यांच्या मते 'शेती विपणन म्हणजे उत्पादकापासून शेवटी ग्राहकापर्यंत सर्व शेती उत्पादनाच्या व कार्यच्या हालचालीचा समावेश होय'

थोडक्यात शेतीमाल विपणन म्हणजे शेतातून उत्पादन झाल्यापासून शेतमाल ग्राहकापर्यंत शेतमाल पोहचन्याच्या प्रि□येला शेतमाल विपणन असे म्हणतात

शेतमालाचा पुरवठा **चार** प्रकारे होतो.

१□**अन्नधान्य उत्पादन करणारे शेतकरी**

अ□अन्नधान्य ः गहू□तांदूळ □ज्वारी□बाजरी□मका इ.

ब□कडधान्य ः तुरडाळ□मुगडाळ□मसुरडाळ□मटकी□वाटाना इ.

क□भाजीपाला ः मेथी□पोकाळ□फ्लॅवर□कोबी□कोथबिंर□कांदा शेवगा□पावटा□इ.

२□**मसाला उत्पादन करणारे शेतकारी** ः लसून हाळद वेलची वेलदूडे लवंग डालचीनी तीळ खसखस

३□**व्यापारी पिके** ः उस कापूस ज्यूट चहा कॉफी रबर तंबाखू इ.

४□**फळबाग पिके** ः द्राक्षे बदाम काजू आंबा केळी रामफळ शिताफळ पपई चिकू नारळ फणस पेरू डांळूबे इ.

शेतमाला खरेदी करणारे उपभोक्ते.

१□सर्व लोक

२□कारखानदार

३□निर्यातदार व्यापारी

४□सहकारी संस्था

५□व्यापारी वर्ग

६□खाजगी संस्था

७□सरकार

शेतमाल विपणनाच्या अवस्था

१.**शेतमालाची काडणी** ः

शेतमाल हा निर्सगामध्ये येत असल्याने तो योग्य वेळी काडने अवश्यक असते.आधुनिक पिके ही हायब्रीड असल्यामुळे ठरावीक दिवसात□ठराविक वेळेत पिक काढणे आवश्यक असते.उदा.भुईमूग २८ दिवसात काढणे आवश्यक असते त्या दिवसानंतर भुई मूगास मोड येतात भुईमूग खराब होतो.

२.**शेतमालची मळणी क्रप्रि□या** ः शेतमाल काढल्यानंतर योग्या पध्दतीने त्याची मळणी करणे आवश्यक असते.शेतमाल निट निवाडा करावा लागतो.काही शेतमाल नाशंवत

असल्यामुळे योग्य पध्दतीने ठेवावा लागतो.योग्य पध्दतीने ठेवला नाही तर शेतमाल खराब होतो.

३.**शेतमालाचे एकत्रीकरण** ः भारतील शेतमाल एकत्रीकरण करने म्हणजे मोठे दिव्या आहे.कारण मोठयाप्रमानात शेतीचे तुकडीकरण असल्याने शेतमाल एकत्रीकरण आवघड आहे.

४.**शेतमाल एकत्रीकरणातील मध्यस्थ** ः शेतमाल ग्रामीन भागत येत असल्याने ग्रामीणभागातील शेतकरी वाहतूक रस्ता इ.अभावामुळे शेतमाल ग्रामीण भागत विकण्यावर अधिक भर देत असतो.परिणामी अनेक मध्यस्थ तयार होतात.फिरते व्यापारी अडते दलाल कृषी बाजार समिती इ.

५ .**शेतमालचे वर्गीकरण** ः शेतमालाच्या विपणन प्रकियामधील अंत्यत महत्वाचा टप्पा म्हणजे शेतमालाचे वर्गीकरण करने होय .कारण शेतमालाचे वर्गीकरण होत नसल्याने शेतकऱ्यांचे मोठे नुकसान होते .शेतमालाचा दर्जा अ ब क असा ठरविला जातो .खेडयामध्ये शेतमालाचा दर्जा ठरविण्याचे कोणतेच साधन नसते . व्यापारी देइल तो दर्जा शेतकऱ्याल घ्यावा लागतो .

६ .**मालाची वाहतूक** ः शेतमालाची वाहतूक करणे मोठे कठीन आहे . कारण आजून ही भारतीय शेती मध्ये रस्ते बांधले नाहीत .पुल नाही .आज सुध्दा शेतमाल वाहतूक पारंपारीक पध्दतीने केली जाते .

७ .**मालाची साठवणुक** ःशेतमाल कोणत्या प्रकारचा आहे .त्यानुसार शेतमाल साठवनुक करावी लागते .धान्यासाठी गोदामे बाधावी लागता . तर भाजीपाल्यासाठी शितग्रहे बादावी लागतात .

८ .मालाचा विमाः शेतमाल हा खराब होणारा अल्यामुळे शेतमालाचा विमा करणे गरजेचे असते .चोरी आग फसवणूक इ साठी शेतमालाचा विमा करणे गरजेचे असते .

९ .**शेतमालाची विक्री व्यवस्था**ः शेतमाल हा निर्सग निर्मीत असल्यामुळे एकाच वेळी येतो . एकाचवेळी शेतमालाचा पुरवठा होत असल्यामुळे शेतमालाची किंमत कमी होते .त्यामुळे शेतमालाचा उत्पादन खर्च भरून काढणासाठी आणि नफा मिवण्यासाठी योग्य विक्री व्यवस्था होणे गरजेचे असते .

१0 .**सरकारी धोरण** ः सरकार शेतकऱ्यांचे नुकसान होउ नये म्हणून शेतमाल किंमतीचे धोरण ठरवित असते .या धोरणाची शेतकऱ्यांला माहीती होणे गरजेचे असते .सरकारी धोरणा अभावी शेतमालाचे नुकसान होउ शकते .

शेतमाल विपणनाची स्थिती

१ .ग्रामीन भागात होणारी खरेदी विक्रीः

सर्व शेतमाल ग्रामीन भागत उत्पादन होतो .उत्पादन करणारे शेतकारी मध्यमवर्गीय असलयाने उत्पनासाठी शेतमाल ग्रामीन भागात विक्री केला जातो .बहुतेक शेतकारी गरीब कर्जबाजारी असल्याने शेतमाल येईल त्या किंमतीमध्ये विकाला जातो .

२ .शेतमाला मध्यस्थाना विक्री ः शेतमाल ग्रामीन भागत असल्यमुळे शेतमाल फिरते दलाल अडते गावातील सावकार यांना विक्री केला जातो .

३ .बाजार आणि यात्रांमधून होणारी विक्री ः शेतमाल बाजार आठवडा बाजार मढी यात्रा येथे विक्री केला जातो .

४ .शहारात होणारी विक्री ः लहान मोठया शहरात शेतमाल विक्री बाजारपेठा मधुन केली जाते .

५ .शेतमाल लहान मोठया व्यापाऱ्यांकडून विक्री ः शेतमाल लहान विक्रेते फिरते व्यापारी यांच्याकडून विक्री केला जातो .

६ .सहकारी विपणन समिती ः सहकारी चळवळीमुळे शेतमाल मोठयाप्रमानात सहकारी संस्था मार्फत विकत घेतला जातो .सहकारात अनेक प्रक्रिया उधोग असल्याने मोठयाप्रमानात शेतमाल खरेदी केला जातो .

७ .सरकार ः शेतमालची साठवनुक करण्यासाठी सरकारमार्फत शेतमाल खरेदी केला जातो .सरकार मोठयाप्रमाणात शेतमालची खरेदी करते .

८ .शेतमाल निर्यात ः शेतमालाला चांगली किंमत मिळण्यासाठी शेतमाल निर्यात करण्यासाठी खरेदी केला जातो .

२ .**अभ्यासाचा उद्देश** ः

१ .भारतातील शेतमाल विक्री व्यवस्थेचा अभ्यास करने .

२ .शेतमाल विक्री व्यवस्थेच्या अडचनी अभ्यासने .

३ .**अभ्यास पध्दती .**

या संशोधन पेपरसाठी अभ्यास पध्दती म्हणून निवड पध्दतीचा वापर करण्यार आला आहे .भारतातील शेती मधील **शेतमाल विक्री व्यवस्थेची** निवड केली आहे . शेती मध्ये पिकांची विक्री व्यवस्था महत्वाची आहे . शेतील एकून उत्पादनाचा भाग विक्री व्यवस्थेवर अवलवून आहे .विक्री व्यवस्थेतील प्रतेक भाग शेतऱ्यांचे उत्पन्न ठरवित असतो .

४.रचना

या अभ्यास संशोधन निंबधासाठी सर्वप्रथम शेतमाल उत्पादनातील वि□ीव्यवस्था निवडली□ी निवडीमध्ये शेतमालाचा पुरवठा□ शेतमाला खरेदी करणारे उपभोक्ते□शेतमाल विपणनाच्या अवस्था या पध्दतीने अभ्यास केला आहे.

५.निष्कर्श ः

भारतातील शेतमाल वि□ी व्यवस्था हि अत्यंत गुंतागुतीची प्र□िया आहे.बहुतेक शेतकरी शेती उपजिवेचे साधन मानत असल्याने मिळेल त्या किंमतीत शेतमाल विकला जातो.त्यामुळे सर्व शेती व्यवस्था निरूउच्चाई झाल्याचे दिसते.तरी ही अनेक लोक मुख्य व्यवसाय म्हणून शेती करने पंसद करतात.

संर्दभ सूची ः

पुस्तकाचे नांव	**लेखक**	**प्रकाशक**
१.भारतीय अर्थव्यवस्था	देसाई व भालेराव	निराली प्रकाशन
२.भारतीय अर्थव्यवस्था विकास व पर्यावरणात्मक अर्थशास्त्र	डॅा.जी.एन.झामरे	पिंपळापूरे
३.भारतीय अर्थव्यवस्था	प्रा.रायखेल क्रदामजी	विद्या बुक्स पब्लिशर्स
४.Hand Book of Statisitics on Indian Economy	R.B.I	

5.अर्थ व सांखिकी अहवाल महाराष्ट्र शासन २0१४
६. अर्थ व सांखिकी अहवाल भारत सरकार २0१४